

Krzysztof Rutkowski
Białystok

Od leksykalnej homonimii międzyjęzykowej do paronimii

Słowa kluczowe: homonimy leksykalne, homonimia międzyjęzykowa, paronimia

Gdybyśmy chcieli sprowadzić do wspólnego mianownika wszystkie istniejące w literaturze przedmiotu definicje homonimów, to okazałoby się, że wspólny wykładnik stanowią tu dwa kryteria, które wzajemnie się uzupełniając, pozwalają na dokładne ustalenie, czy porównywane jednostki języka (tu: wyrazy) są względem siebie homonimiczne, czy też nie. Najogólniej rzecz biorąc, jest to asymetryczność ich warstw znaczeniowych (na poziomie semantycznym, stylistycznym bądź gramatycznym) oraz symetria form znakowych (na poziomie artykulacyjnym i/lub graficznym).

Wydawałoby się, że mając do dyspozycji tak proste i niezawodne narzędzie, procedurę weryfikacji relacji homonimiczności w każdym, a przynajmniej w większości rozpatrywanych przypadków, można by przeprowadzić bez większych trudności. I rzeczywiście, jeśli przyjrzymy się takim zestawieniom jak chociażby *żaba* ‘płaz’ – *żaba* ‘klucz’ czy *мука* ‘mąka’ – *мука* ‘męka’, to ich kwalifikacja nie pozostawia najmniejszych wątpliwości – są to typowe homonimy. Sytuacja się jednak komplikuje, kiedy porównywane jednostki, zachowując nieadekwatność treściową, nieznacznie tylko umykają tożsamości formalnej i w związku z tym do złudzenia przypominają regularne homonimy, np. *głoska* ‘dźwięk’ – *zgłoska* ‘sylaba’. Wielu badaczy¹ relacje pomiędzy tego typu wyrazami lokuje w spektrum homonimii, ponieważ – podobnie jak typowe homonimy – jednostki te są kojarzone, czy nawet utoż-

¹ Por. np. В. В. Акуленко (ред.) [1969], С. М. Грабчиков [1980], М. П. Кочерган, [1997], И. С. Ровдо [1980], П. П. Шуба [1982].

samiane z innymi wyrazami ze względu na podobieństwo formy znakowej i różnicy w znaczeniu. W praktyce badań językoznawczych funkcjonuje nawet specjalny termin², który takie relacje określa mianem paronimii, a reprezentujące je leksemy – paronimami. Należy tu wyraźnie podkreślić, że paronimy, będąc wprawdzie jednostkami w stosunku do homonimów pokrewnymi, różnią się od nich brakiem całkowitej zbieżności w planie wyrażania i choć odznaczają się symetrią (brzmieniową i/lub graficzną) czasem nawet dość znaczną, to jednak pod tym względem nigdy nie są tożsame. Jeśli chodzi o kryteria selekcji paronimów, w literaturze przedmiotu można spotkać dwa podejścia tego problemu. Szersze – zakłada, że są nimi wyrazy kojarzące się z innym wyrazami ze względu na *wspólność rdzenia* lub *podobieństwo brzmienia*, natomiast węższe – wymaga spełnienia obu tych kryteriów [por. Ярцева 1998]. Wydaje się, że dla analizy językoznawczej bardziej użyteczne jest to drugie podejście, ponieważ pozwala na wyeliminowanie z kategorii paronimów takich przypadkowych zestawień, jak chociażby: *inny – winny*, *optyczny – apteczny*, *półka – pałka* czy *żywnie – rzewnie*, co będzie szczególnie istotne podczas selekcji polsko-rosyjskich zestawień paronimicznych (o czym szerzej w dalszej części artykułu).

W relacje symetryczności formalnej – z jednoczesnym zachowaniem asymetrii treściowej – potencjalnie mogą również wchodzić jednostki należące do dwóch lub większej liczby języków. Mówi się wówczas o homonimii międzyjęzykowej (w niniejszym artykule przedmiotem opisu jest homonimia polsko-rosyjska). Jest to oczywiście możliwe przy założeniu o istnieniu pełnej lub częściowej ekwiwalencji uznanych wcześniej za odpowiedniki elementarnych jednostek planu wyrażania, tzn. głosek w sferze brzmieniowej oraz/lub grafemów w odmianie pisanej – nawet gdy te wywodzą się z różnych systemów znakowych i współcześnie są ze sobą skorelowane tylko częściowo. W przypadku badanych tu języków mogą to być między innymi takie odpowiedniości, jak: *o* [o] – *o* [o]/[ʌ]/[ɤ]³, *bi* [b'] – *бу* [b'], *e* [e] – *e* [ʲe]/[e], *ł* [ɫ] – *л* [l], *z* [z] – *з* [z], *cz* [č] – *ч* [č'], *szcz* [šč] – *щ* [šč'] itd.⁴, które to wyrazy znajdujące się przykładowo w parach *kaczka – качка*, *łuk – лук*, *powielenie – повеление*, *szczyt – щит* czy *zapaśnik – запасник* jednoznacznie pozwolą uznać za homonimiczne.

² W polskojęzycznych opracowaniach teoretycznych z zakresu językoznawstwa jest on słabo rozpowszechniony (jednym z nielicznych wyjątków są prace K. Wojan, natomiast literatura leksykograficzna definiuje jedynie paronomazję (jako zabieg stylistyczny wykorzystujący paronimie)).

³ Dystrybucja dźwiękowa rosyjskiego [o] pod przyciskiem i w pozycji nieakcentowanej.

⁴ Szerzej o odpowiednikach oraz dopuszczalnych różnicach artykulacyjnych i graficznych spotykanych w polsko-rosyjskich zestawieniach homonimicznych w: [Rutkowski 2012, 307–310].

Jak jednak w świetle powyższych przykładów ustosunkować się do takich wyrazów jak *блуд*, *наглый*, *список* czy chociażby podręcznikowego *запомнить*, które zarówno pod względem artykulacyjnym, jak i graficznym znacznie bardziej niż klasyczne homonimy odbiegają od swoich polskich ekwiwalentów leksykalnych (por. *bląd*, *nagły*, *spisek*, *zapomnieć*)? Czy w wymiarze praktyczno-komunikacyjnym w świadomości językowej przeciętnego użytkownika języka polskiego nie mogą one wywołać jakże oczywistych, ale jednak błędnych skojarzeń znaczeniowych z rodzimymi odpowiednikami? Wydaje się to bardzo prawdopodobne. (Na identyczną interferencję będzie zresztą narażony również stykający się z polszczyzną Rosjanin). Dlatego te i inne podobne im pary wyrazów – niezależnie od pewnych różnic w wymowie, ale koniecznie o wspólnej podstawie etymologicznej – warto zakwalifikować do kategorii, nazwijmy je, korelatów o cechach homonimicznych, czyli paronimów. Należy tylko opracować szczegółowe kryteria selekcji takich jednostek, a jest to zadanie kilkustopniowe. Na początek powinno się wykluczyć zestawienia, które paronimicznymi w świetle przyjętego wcześniej założenia być nie mogą. Dalej trzeba będzie wskazać, sklasyfikować i zdefiniować najbardziej reprezentatywne, tzn. najczęściej występujące dysproporcje artykulacyjne pomiędzy potencjalnymi paronimami. I wreszcie ważne jest, aby wyjaśnić przyczyny tych rozbieżności.

W badaniach kontrastywnych języka polskiego i rosyjskiego – jako języków pokrewnych – realizacja tego zamierzenia wymaga sięgnięcia po metody analizy diachronicznej. Zdefiniowanie kryteriów selekcji polsko-rosyjskich paronimów będzie polegało na porównaniu rdzeni oraz fleksji zestawianych odpowiedników leksykalnych, tzn. wyodrębnieniu w nich regularnie powtarzających się asymetrii fonetycznych oraz określeniu ich specyfiki z perspektywy historycznej.

Asymetrie fonetyczne w rdzeniach

Rozbieżności artykulacyjne zachodzące pomiędzy polsko-rosyjskimi odpowiednikami leksykalnymi zostały zaobserwowane właściwie we wszystkich podstawowych częstkach znaczących badanych wyrazów, to znaczy w przedrostkach, rdzeniach i sufiksach. Każda z nich będzie opatrzona niezbędnym komentarzem historycznym⁵.

⁵ Ze względów praktycznych w komentarzu historycznym celowo nie podaję dokładnej chronologii zjawisk i procesów (ewentualnie przybliżoną), ponieważ dla samej tylko eksplikacji przyczyn opisywanych różnic fonetycznych nie jest to informacja niezbędna.

1. *ó/o* – daną asymetrię należy tłumaczyć odmienną realizacją późnego⁶ psł. **o* przed sylabą ze słabym *ʀ*. W języku staropolskim – w wyniku zaniku jera – uległo ono wzdłużeniu zastępczemu do [o], następnie ścieśnieniu w [ò], by w końcu zrównać się z dawnym [u]. Z czasem w pisowni zaczęto je oddawać za pomocą grafemu *ó* [Łoś 1922, 126]. Język rosyjski, a właściwie dialekty, które legły u jego podstaw, tej zmiany nie znają, dlatego współcześnie w tym miejscu nadal mamy [o]. Ilustrują to przykłady: *dozór* – *дозор*, *gnój* – *гной*, *górný* – *горный*, *grób* – *гроб*, *nałóg* – *налог*, *pozór* – *позор*, *wór* – *вор*, *wzód* – *взвод*, *wzór* – *взор*, *zabór* – *забор*, *zawód* – *завод*;

2. *'a/'e* – obie te samogłoski pochodzą od wspólnego psł. **ē*. W dialektach lechickich przed spółgłoskami przedniojęzykowymi twardymi w następstwie przegłosu zmieniło się ono w ['a], natomiast w języku staroruskim przekształciło się w tzw. pierwsze jat', które na znacznej części tego areału językowego dość długo było wymawiane jako dyftong [ie], po czym spłynęło z pierwotnym [e] [por. Stieber 1981, 31]. Tę dysproporcję odzwierciedlają m.in. pary: *dziato* – *дело*, *wiadomy* – *ведомый*, *miasto* – *место*, *nawias* – *навес*, *naśladować* – *наследовать*, *pojazd* – *поезд*, *powiastka* – *повестка*, *zamiar* – *замер*, *zamiatać* – *заметать*;

3. *e/o* – źródła tej rozbieżności należy upatrywać w ostatnim stadium rozwojowym mocnego tylnego *ʀ*, który wokalizując się, w polszczyźnie utożsamił się ze starym [e], podczas gdy na całym obszarze wschodniej Słowiańszczyzny znalazł się z etymologicznym [o]. Obserwujemy ją w takich zestawieniach paronimicznych, jak: *babeczka* – *бабочка*, *kubek* – *кубок*, *listewka* – *листовка*, *leb* – *лоб*, *nosek* – *носок*, *obrębek* – *обрубок*, *ogólet* – *огулом*, *piątek* – *пяток*, *płatek* – *платок*, *porzet* – *почет*, *poseł* – *посол*, *zaścianek* – *застенок*;

4. *o/u*, *'e/'a* – ta regularna odpowiedniość swoimi korzeniami sięga okresu już po rozpadzie języka prasłowiańskiego, kiedy to odziedziczone po nim nosówki w gwarach i dialektach ruskich zaczęły ewoluować w kierunku odnosowienia, w wyniku którego **o* > [u], natomiast **'e* > ['a]. Język polski najstarszej doby pod tym względem w zasadzie bez żadnych zmian kontynuował stan prasłowiański. Stąd obecność w materiale źródłowym takich zestawień, jak: *niknąć* – *никнуть*, *pieczęć* – *печать*, *piętno* – *пятно*, *trąba* – *труба*, *zaklęty* – *заклятый*, *znamię* – *знамя*. Szybko jednak doszło w nim do spłynięcia tych głosek w jeden iloczynowo zróżnicowany dźwięk [a],

⁶ Należy tu wyraźnie zaznaczyć, że jest to samogłoska wtórna, która w prasłowiańszczyźnie rozwinęła się dopiero w okresie rozpadu jedności językowej z psł. **ā*, zaś ten dźwięk z jeszcze wcześniejszego, przejmowanego z pożyczkami **ā* [Stieber 1989, 18–19].

z którego ostatecznie wyłoniły się nosówki we współczesnym ich brzmieniu⁷. Dlatego też, wbrew wytworzonej pierwotnie korelacji, polskiemu [ɛ] może niekiedy odpowiadać rosyjskie [u] i odpowiednio głoska [ɔ] wtórnie wchodzi we współzależność z [a] [por. Rospond 1981, 84–85]. Dokładnie ilustrują to następujące przykłady: *błądny* – *блудный*, *odstęp* – *отступн*, *pamiętka* – *памятка*, *wzgląd* – *взгляд*, *zastęp* – *заступн*;

5. *ło-ló/olo-la* – źródło tej nieco rozbudowanej z perspektywy synchronicznej siatki rozbieżności i zarazem powiązań leży w psł. grupie *ol, która zaraz po rozpadzie wspólnoty prasłowiańskiej w zależności od geograficznego usytuowania zaczęła ewoluować w różnych kierunkach. W dialektach polskich uległa przestawce, co pierwotnie doprowadziło do powstania grupy *ło*. Już znacznie później [o] przed przedniojęzykowo-zębowymi twardymi, poddając się wzdłużeniu zastępczemu, przechodziło w [ō], a to wraz z zanikiem iloczasu ścieśniło się do [ó] i następnie zrównało ze starym [u], dziś zwyczajowo oddawanym w tej grupie przez grafem *ó*. U Słowian wschodnich, w wyniku pojawienia się elementu samogłoskowego po spółgłosce, z *ol regularnie rozwinęło się tzw. pełnogłosowe *olo*. Już w epoce piśmiennej, najpierw w literaturze, a poprzez nią z czasem również w języku potocznym, musiało się ono spotkać z przejętym z lokalnej redakcji języka staro-cerkiewno-słowiańskiego wariantem *la*, który wytworzył się tego samego źródła w wyniku przestawki oraz wzdłużenia samogłoski *ō > *a. W materiale źródłowym dane dysproporcje brzmieniowe są odzwierciedlone w parach: *bloto* – *болото*, *chłop* – *холоп*, *chronić* – *хоронить*, *głowa* – *глава*, *kłoda* – *колода*, *młodzieniec* – *младенец*, *skłócić* – *сколотить*;

6. *ro-ró/oro-ra* – geneza niezgodności brzmieniowej wskazanych tu grup w obu językach oraz przyczyny ich wewnętrznego zróżnicowania w zasadzie są identyczne jak w przypadku *ło-ló/olo-la*⁸. Ograniczymy się zatem do podania przykładów: *bronąć* – *боронить*, *odwrót* – *отворот*, *schronienie* – *сохранение*, *stronnik* – *странник*;

7. *eł, lu/ol* – połączenia te są historycznymi kontynuacjami tautosylabicznej psł. grupy *ъл, która jeszcze w epoce przedpiśmiennej w obu językach utraciła właściwości zgłoskotwórcze, po czym przed spółgłoską przedniojęzykowo-zębową twardą depalatalizowała się [Stieber 1989, 34–35]. W polszczyźnie mogło się przy nim wykształcić prepozycyjne [e] lub [i] albo post-

⁷ W szczegółach pochodzenie współczesnych samogłosek nosowych jest bardziej złożone, ponieważ wiąże się jeszcze z miękkością-twardością poprzedzającej spółgłoski oraz wpływem iloczasu.

⁸ Oczywiście różnią się pochodzeniem, bo, jak wiadomo, *ro-ró/oro-ra* ≤ psł. *or.

pozycyjne [u], natomiast w rosyjskim pojawił się element samogłoskowy [ɤ], który później wokalizował się w [o]. Choć asymetria ta jest poświadczona nielicznymi przykładami, por. *tlusty* – *толстый*, *welna* – *волна*, to jednak nie ma wątpliwości co do jej historycznej regularności, ponieważ spotykamy ją również w innych, niehomonimicznych zestawieniach, por. *pełny* – *полный*, *pełzać* – *ползать*;

8. *rz/r'* – współczesny język rosyjski miękkie [r'] odziedziczył bez jakichkolwiek zmian w prostej linii od psł. *r. W staropolszczyźnie dźwięk ten utrzymywał się w bardzo zbliżonej (a może nawet identycznej) postaci fonetycznej jeszcze w początkach doby piśmiennej. Następnie wykształcił się przy nim dodatkowy element spółgłoskowy, w wyniku czego uzyskał on brzmienie zbliżone do [rʒ'], które to dalej straciło miękkość [rʒ], by na samym końcu, już w okresie nowopolskim, utożsamić się z etymologicznym stwardniałym wcześniej [ż] [por. Klemensiewicz 1981, 141]. Opisowaną asymetrię mamy w zestawieniach: *korzenny* – *коренной*, *krzesło* – *кресло*, *narzekanie* – *нарекание*, *parzyć* – *парить*, *postrzał* – *пострел*, *przygodny* – *пригодный*, *przykład* – *приклад*, *przysługa* – *прислуга*, *rzeźnia* – *резня*, *zagrzebać* – *загрывать*, *zarzewie* – *заревое*;

9. *rze/ere-re* – wyżej opisywana rozbieżność artykulacyjna (por. p. 8) niekiedy nakłada się na grupy utworzone z psł. *er w wyniku przestawki/pełnogłosu, czego konsekwencją jest właśnie polsko-rosyjska dysproporcja *rze/ere*. Aby niepotrzebnie nie powtarzać wcześniejszego wywodu (por. p. 5), jej genezę w skrócie można przedstawić następująco: pol. *rze* [ʒe] ≤ [ʒ'e] ≤ [rʒ'e] ≤ [r'e] ≤ *er, natomiast ros. *ere* ≤ [ere] ≤ [er_e] ≤ *er. Obcy wobec rodzimego *ere* wariant *re* pojawił się w języku rosyjskim w takich samych okolicznościach jak grupy *la*, *ra*. Przytoczmy przykłady: *drzewko* – *древко*, *przebój* – *перебой*, *przedział* – *передел*, *przekupka* – *перекупка*, *przepis* – *перепишь*, *przesąd* – *непесуд*, *przewód* – *перевод*, *trzebić* – *теребить*;

10. *roz-/raz-*, *ras-* – psł. przedrostek *orz, z nagłosowym *or, które znajdowało się pod intonacją opadającą i poddało się przestawce, w dialektach wschodnio- i zachodniosłowiańskich jeszcze w epoce przedhistorycznej ewoluował do postaci *roz. Taki stan kontynuuje polskie *roz-*, przy czym współcześnie jego użycie w wariantach brzmieniowych [roz]/[ros] jest uzasadnione morfologicznie. W języku staroruskim (doby przedhistorycznej) również istniała forma *roz-* [roz]/[ros] (dziś zachowana tylko pod akcentem, por. *розыск*, *роспись*), ale została wyparta przez scs. *raz-*, choć może też przyjęła dzisiejszą postać w wyniku akania [Иванов 1964, 158]. W każdym razie repartycja wariantów *raz-/ras-* ma podłoże czysto fonetyczne, por. *rozbiierać się* – *разбираться*, *rozkaz* – *рассказ*, *rozliczenie* – *различение*, *rozpięcie*

– *распятие*, *rozruszać* – *разрушать*, *roztoczyć* – *расточить*, *rozwódka* – *разводка*;

11. *dz'/d'* – punkt wyjściowy tej dysproporcji stanowi psł. *d, które jeszcze w prasłowiańszczyźnie – przed samogłoskami szeregu przedniego – najpierw stawało się półpalatalne, by już w początkowym okresie oddzielnego formowania się obu badanych języków (tuż przed zanikiem jerów) ulec całkowitemu zmiękczeniu w [d'] [por. Stieber 1989, 88]. W takiej postaci dźwięk ten przetrwał do dziś tylko w języku rosyjskim. W polszczyźnie zaszła dodatkowo zmiana jakościowa polegająca na przejściu [d'] w [ź], por. *dziarski* – *держкий*, *dziecina* – *детина*, *dzielny* – *дельный*, *dzierżawa* – *держава*, *dziwny* – *дивный*, *dźwigać* – *двигать*, *godzić się* – *годиться*, *niedziela* – *неделя*, *zarowiedź* – *заповедь*;

12. *h/g* – ta asymetria, w badanym materiale poświadczona m.in. takimi przykładami jak *honor* – *гонор*, *humanitarny* – *гуманитарный*, *hurt* – *гурт*, ma swoje źródło w odmiennych sposobach adaptacji obcego dźwięku [h]. Język polski przejmował go, nie zmieniając artykulacji⁹, wraz z pożyczkami z czeskiego, ukraińskiego oraz niemieckiego [Koneczna 1965, 159] (co zresztą czyni do dziś w nowych zapożyczeniach z innych języków, por. *hiper-*, *hymn*, *hipis* itp.), a czasami jedynie kopiował wzorzec wymowy dla już istniejących w nim bliskobrzmiących genetycznych korelatów (np. stpol. *gańba* wyparte przez stcz. *hańba*). W języku rosyjskim od najdawniejszych czasów zadamawiał się on, ulegając głównie substytucji przez rodzime [g] (np. *гимн* ≤ pol. *hymn*), niekiedy też był pomijany (np. *арфа* ≤ niem. *Harfe*)¹⁰. Omawiana dysproporcja artykulacyjna zachowuje się, nawet gdy któraś z jednostek zestawienia zapożyczeniem nie jest, np. *hulać* (≤ ukr. *гуляти* [Sławski 1952–1982]) – *гулять* (rodzime);

13. *od-/ot-* – wskazane części kontynuują psł. przedrostek *otъ. Od czasu zaniku jerów w obu językach ich wartość artykulacyjna ma charakter kombinatoryczny – zależy od następującej po nich głoski, co oznacza, że mogą one występować z dźwięcznym bądź bezdźwięcznym elementem spółgłoskowym. Jeśli chodzi o ich postać graficzną, to polskie *od-* uformowało się z pierwotnego *ot-*, ulegając wpływowi przyimków i prefiksów *nad*, *pod*, *przed* [Rospond 1971, 230], w rosyjskim zaś mamy prostą kontynuację stanu wcześniejszego. Dziś w obu językach jednolity zapis tej części – niezależnie od wymowy – jest regulowany konwencjonalną (morfologiczną) zasadą ortograficzną. Oto przykłady: *odcisk* – *оттиск*, *odczyt* – *отчет*, *oddech* – *отдых*,

⁹ Inna rzecz, że w ogólnej polszczyźnie z czasem utożsamiał się z bezdźwięcznym [x].

¹⁰ W nowszych zapożyczeniach, głównie anglicyzmach, obserwuje się zamianę przejmowanego [h] rodzimym [x], por. *xun-xon*, *xunni*, *xobbi*.

odmiana – *отмена*, *odwleczony* – *отвлеченный*, *odwlec* – *отвлечь*, *odwód* – *отвод*;

14. *z-*, *ze-/s-*, *so-* – omawiane przedrostki wywodzą się bezpośrednio z psł. *sъ. Wariant bez elementu samogłoskowego w obu językach powstał po zaniku ʒ, co spowodowało, że jego bezdźwięczna bądź udźwięczniona wymowa jest ściśle uzależniona od pozycji fonetycznej. Komponent wokaliczny natomiast albo regularnie wykształcił się z ʒ, który równolegle przechodził w stpol. *e* i strus. *o*, albo pojawił się wtórnie wraz z zanikiem ʒ przed sylabą ze zbitką spółgłoskową, aby rozdzielić trudny do wymówienia szereg (np. *ze-stroić* – *состроить* ≤ *sъstroiti). Jeśli chodzi o zapis, to w języku polskim w zasadzie jest on zgodny z brzmieniem (wyjątek stanowi pozycja przed *s*, *sz*, *h*, kiedy to cząstka ta jest oddawana wbrew wymowie jako *z-*, por. *zsyłać*, *zszyć*, *zhańbić*), podczas gdy w języku rosyjskim obowiązuje jednolity wzorzec odwołujący się do zasady morfologicznej. Charakteryzowaną dysproporcję zaobserwowano w zestawieniach: *zbieg* – *сбез*, *zbój* – *сбой*, *zdobny* – *сдобный*, *zestanie* – *сознание*, *zgon* – *сгон*, *zlepek* – *слепок*, *zliczyć* – *сличить*, *zmieścić* – *сместить*, *znoszenie* – *сношение*, *zmysł* – *смысл*.

Asymetrie fonetyczne we fleksji

Jeszcze obficie reprezentowane, choć nie tak różnorodne jak w pierwszej grupie, są polsko-rosyjskie asymetrie fonetyczne zachodzące we fleksji¹¹. Rozbieżności, jako że dotyczą morfemów fleksyjnych, swoim zasięgiem obejmują nie pojedyncze wyrazy, ale bez wyjątku całe kategorie gramatyczne.

1. *ć/t'* – jest to asymetria typowa dla fleksji bezokolicznika, por. *boleć* – *болеть*, *obliczyć* – *обличить*, *prawić* – *править*, *pytać* – *пытать*, *witać* – *витаать*, *wyzywać* – *вызывать*. Obie końcówki genetycznie kontynuują dawną fleksję *ti, która w staropolszczyźnie została spalatalizowana do [ci], po czym, zachowując miękkość, pozbyła się wygłosowego nieakcentowanego *-i*. W dialektach, które złożyły się na język rosyjski, doszło tylko do utraty samogłoski w pozycji nieakcentowanej (stąd postać graficzna *tb*), choć w praktycznej wymowie tak powstałe [t'] jest nieco bardziej zmiękczone niż na przykład w wyrazie *мухо*. Opisywana rozbieżność, wynikająca w gruncie rzeczy z tych samych uwarunkowań historycznych (pomijając redukcję samogłoski), występuje również w rdzeniach, por. *cierpienie*

¹¹ Mowa tu oczywiście o formach podstawowych, a nie deklinacyjnych (przypadków zależnych) czy koniugacyjnych (osoby, czasu, trybu itd.).

– *терпение, ciśnienie* – *тиснение, ёта* – *тьма, godność* – *годность, płoć*
– *плоть, rosiecha* – *потеха*;

2. *-y/-yj, -oj* – również i w tym przypadku dysproporcja w planie wyrażania ma charakter systemowy, ponieważ dotyczy końcówek wszystkich twar-dotematowych przymiotników złożonych mających postać N (oraz Acc nieżyw.) sg. masc. Podane polsko-rosyjskie odpowiedniki wywodzą się ze wspólnego psł. **ъjъ*. W staropolszczyźnie grupa ta najpierw pozbyła się mocnego napiętego jera poprzez wzdłużenie go do [y]-*jъ*, następnie, absorbując interwokaliczne (pólsamogłoskowe) *j*, ściągnęła się do *-y*. W dialektach, na których bazie wytworzył się język rosyjski, na skutek wokalizacji *ъ* ≥ *o* wspomniana grupa regularnie przeszła w *-oj*, (i tak też była wymawiana), ale redukcja samogłoski nieakcentowanej z czasem zmieniła jej artykulację na [ъj]. W piśmiennictwie staroruskim końcówka ta – niezależnie od wymowy – najczęściej była oddawana przez podtrzymywaną tradycją staro-cerkiewno-słowiańską fleksję *-yj*, co zresztą ma miejsce do dziś (z wyjątkiem *-oj* pod akcentem). Oto wybrane przykłady: *biegły* – *беглый*, *duchowy* – *духовой*, *kopieczny* – *конечный*, *luty* – *лютый*, *slawny* – *славный*, *widny* – *видный*, *zakaźny* – *заказной*;

3. *'e/o* – zgromadzone w tej grupie egzemplifikacje to przysłowki, por. *bezpiecznie* – *бесечно*, *ciudnie* – *чудно*, *imiennie* – *именно*, *kopiecznie* – *конечно*, *licznie* – *лично*, *ładnie* – *ладно*, *pagle* – *нагло*, *nieładnie* – *неладно*, *rysznie* – *пышно*, *rozkosznie* – *роскошно*, *samoczynnie* – *самочинно*, *wiernie* – *верно*. W obu językach kontynuują one dawne formy twar-dotematowych przymiotników prostych, które z czasem skostniały, tracąc odmianę. Różnice dotyczące samogłosek wygłosowych (historycznie fleksji) w tych wyrazach są spowodowane tym, że pierwotnie w staropolszczyźnie było to zapewne Nom. sg. neutr. stopnia wyższego (ewentualnie Loc. sg. wszystkich rodzajów w stopniu równym), zakończony właśnie na *-'e*, natomiast w języku staroruskim musiał to być zwykły Nom. sg. neutr. z fleksyjnym *-o* [por. Stieber 1989, 172; Klemensiewicz i in. 1981, 326];

Asymetrie fonetyczne niesklasyfikowane

Podążając za przyjętą we wstępie artykułu definicją paronimu, do tej kategorii należałoby również zaliczyć niewielką grupę jednostek, w których przypadku dysproporcje brzmieniowe oraz graficzne wymykają się wyżej opisanym kryteriom i jednocześnie mają charakter jednostkowy, tzn. są reprezentowane przez pojedyncze przykłady, por. *awantura* – *авантюра*, *furtka* – *фортка*, *jubiler* – *юбиляр*, *kanon* – *канун*, *komin* – *камин*, *lustro*

– *мощпа*, *maszkara* – *мошкapa*, *papieros* – *nanupoca*, *paszport* – *nacnopm*. Trudność w sklasyfikowaniu wyróżnionych asymetrii wiąże się z tym, że wyrazy, w których występują, genetycznie nie należą do słowiańskiego areału językowego. Wszystkie są zapożyczeniami pośrednimi bądź bezpośrednimi – głównie z języków zachodnioeuropejskich – i być może dlatego zachodzące między nimi różnice nie znajdują historycznego uzasadnienia.

Wyodrębnienie kategorii paronimów w obrębie jednego tylko języka (polskiego lub rosyjskiego) metodologicznie jest dość trudne do przeprowadzenia. Wynika to z faktu, że rozbieżności formalne zachodzące pomiędzy porównywanymi jednostkami paronimicznymi praktycznie każdorazowo mają charakter przypadkowy, nieregularny – nie tworzą paradygmatów i zwykle nie podlegają jakiegokolwiek systematyzacji. W związku z tym w ewentualnym zakwalifikowaniu danej pary wyrazów do tej kategorii duży udział ma intuicja badacza, który dysponując jedynie opartym na dość dużym stopniu ogólności kryterium podobieństwa brzmieniowego oraz bardziej już precyzyjną zasadą wspólności rdzenia, decyzję niejednokrotnie musi podejmować arbitralnie. Inaczej dzieje się w przypadku paronimii międzyjęzykowej (w naszym przypadku polsko-rosyjskiej), ponieważ akurat tutaj pomiędzy odpowiednikami leksykalnymi dają się zauważyć mające swoje źródło w historii obu języków regularne różnice artykulacyjne. W wymiarze praktyczno-komunikacyjnym mogą one być ledwie dostrzegalne (np. *оpору* – *опорный*) bądź zasadnicze (np. *пресад* – *непечуд*), w zestawieniu paronimicznym mogą występować pojedynczo (np. *chlebek* – *хлебok*) lub współwystępować z innymi dysproporcjami (np. *прещладовац* – *пещледоватъ*), zawsze jednak są powtarzalne, a więc w miarę łatwe do uchwycenia. I to właśnie one, nazwane pojęciami i opisane metodami badań diachronicznych, mogą służyć jako podstawowe narzędzie selekcji paronimów. W niniejszym artykule proponuje się je jako zespół kryteriów, które pozwolą na wyznaczenie granicy pomiędzy polsko-rosyjskimi „klasycznymi” homonimami z jednej strony, a paronimami z drugiej – w sposób usystematyzowany.

Literatura

- Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S., 1981, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Koneczna H., 1965, *Charakterystyka fonetyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Kusal K., 2002, *Rosyjsko-polski słownik homonimów międzyjęzykowych*, Wrocław.
- Łoś J., 1922, *Gramatyka polska. Część I: Głosownia historyczna*, Lwów – Warszawa – Kraków.

- Rospond S., 1971, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa.
- Rutkowski K., 2012, *Polsko-rosyjskie homonimy i paronimy międzyjęzykowe – propozycja klasyfikacji*, „Studia Wschodniosłowiańskie”, t. 12, Białystok, s. 305–320.
- Sławski F., 1952–1982, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, Kraków [słownik nieukończony].
- Stieber Z., 1989, *Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich*, Warszawa.
- Акуленко В. В. (ред.), 1969, *Англо-русский и русско-английский словарь “ложных друзей переводчика”*, Москва.
- Грабчиков С. М., 1980, *Межъязыковые омонимы и паронимы. Опыт русско-белорусского словаря*, Минск.
- Иванов В. В., 1964, *Историческая грамматика русского языка*, Москва.
- Кочерган М. П., 1997, *Словарь русско-украинских межъязыковых омонимов*, Киев.
- Шуба П. П., 1982, *Міжмоўная беларуска-руская аманімія і паранімія. Пытанні білінгвізму і ўзаемадзейня*, Мінск.
- Ярцева В. Н. (ред.), 1998, *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*, Москва.

BETWEEN POLISH-RUSSIAN LEXICAL HOMONYMY AND PARONYMY

SUMMARY

The problems involved in separating Polish-Russian interlingual paronyms from a group of homonyms are described in this article. The aim of the research is to elaborate on specific criteria for selection of such lexical units. The most common articulation differences – including explanations of their reasons – are defined and discussed in the pairs of words that have both similar pronunciation and the same root. Finally, criteria for the selection of Polish-Russian paronyms are developed on the basis of regularly repeating (the most typical) phonetic asymmetries that could be interpreted from a historical perspective, e.g.: Pol. *ó* / Rus. *o* ≤ Pr.-Slav. **o* (*nałóg* – *налог*), *e/o* ≤ **ъ* (*nosek* – *носок*), *-y/-ый*, *-oй* ≤ **ъjъ* (*pozorny* – *позорный*).

email: k.rutkowski@uwb.edu.pl